

Contribuții la depistarea elementelor fondului autohton în limba română

M. A. GABINSCHI

(Chișinău)

În cele ce urmează totalizăm rezultatele cercetărilor noastre din domeniul lexicului autohton al limbii române. Acest domeniu, deși n-a fost obiectul principal al cercetărilor noastre, ne-a atras, totuși, atenția de mai multe ori în cursul ultimelor decenii, publicând o serie de articole, în care am constatat caracterul sigur, probabil sau posibil autohton al unor elemente (lexicale, dar nu numai) din limba română. Câteodată, însă, am încercat, dimpotrivă, să arătăm tocmai nonapartenența anumitor radicale la fondul autohton, contrar altor păreri emise recent, printre care și unele considerații ale noastre proprii susținute anterior (drumul spre identificarea elementelor autohtone s-a dovedit deci și de data aceasta a nu fi deloc ușor, ducând câteodată și spre reconsiderări). Întrucât, cu o singură excepție (completările la etimologia lui *doină*, nepublicate încă) rezumăm conținutul celor deja editate, oțitem aici numeroasele detalii, atât cele aduse în discuție de noi înșine, cât și cele examinate în compartimentele critico-bibliografice ale articolelor, limitându-ne deci la ceea ce este esențial¹.

Așa dar, spre a preintâmpina ulterioare exagerări de tipul celor ce au avut loc nu o dată în acest domeniu, subliniem că scopul nostru este identificarea, pe cât posibil, a adevăratelor autohtonisme, printre care și a traco-dacismelor, ale limbii române, așadar mărirea numărului lor nu trebuie să constituie, în nici un caz, un scop în sine. Mărirea neintemeiată sau chiar preconcepțată a numărului preținselor traco-dacisme tocmai îngreuează stabilirea stării adevărate în acest domeniu. De aceea, discutând un presupus autohtonism (resp. traco-dacism), trebuie să cumpănim toate argumentele accesibile atât în favoarea, cât și împotriva acestui caracter al lui. În caz contrar (chiar dacă facem abstracție de lucrări de-a dreptul fanteziste pe tema dată, care apar, din nefericire, până și în anii optzeci ai secolului nostru), găsim câteodată idei nedemonstrabile chiar și în lucrările unor foarte buni cunoscători ai sferei elementului autohton în limba română, cercetători derutați de idei preconceptuate.

Astfel, în 1963, p. 92—106, fără să pretindem, nici pe departe, că am avea acea competență, de care dă dovadă I. I. Russu în domeniul antichității balcanice, îi reproșăm, totuși, următoarele. El vrea numaidecât să demonstreze originea traco-dacă în latina locală a tuturor celor circa 160 de radicale neetimologizate încă, ale fondului vechi al limbii române, care, la rândul său, ar fi moștenite din indo-

¹ Pentru amănunte și date bibliografice pot fi folosite lucrările noastre rezumate mai jos, pe care le redăm prin următoarele sigle (iudicăm numai etimologiile examinate sub raportul apartenenței la fondul autohton): 1962, 1 — *Etimologii*, „Limba și literătura moldovenească” (mai departe I.L.M., revistă publicată cu litere cirilice, pe care le transliterăm prin cele latine), 1962, nr. 1, p. 63—65; 1962, 2 — *Etimologii*, I.L.M., 1962, nr. 2, p. 64—66; 1963 — *Observații asupra balcanismelor lexicale*, Chișinău, 1963, p. 92—106 (cirilică); 1969 — *Referitor la autohtonisme*, I.L.M., 1969, nr. 3, p. 66—72 (în articol a fost încurcată de

zețari număratoarea notelor din subsol); 1977 — *Încă un element probabil al fondului autohton: screea*, I.L.M., 1977, nr. 2, p. 55—63; 1979 — *Note etimologico-lexico-logice*, I.L.M., 1979, nr. 1, p. 66—73; 1980 — *Unele precizări*, I.L.M., 1980, nr. 3, p. 60—68; 1981 — *Etimologii autohtone*, I.L.M., 1981, nr. 2, p. 63—69; 1983 — *Moldavo-albanica*, I.L.M., 1983, nr. 2, p. 66—73; 1984 — *Etimologii* — 83, I.L.M., 1984, nr. 2, p. 64—69; 1988 — *Etimologii: doină*, I.L.M., 1988, nr. 1, p. 56—67 — birsană, sarbăd, screea (reluare), stingher, țitei, vandra, a zgiria, „Revizta de lingvistică și știință literară”, 1991, nr. 3, p. 91—97.

europăeană, idee care l-a dus pe I. I. Russu la o serie de reconstrucții artificiale, sub asterisc, înconfirabile prin fapte reale. Pentru aceste procedee el a fost criticat de către indo-europeniști (Vl. Georgiev și alții), noi însă am relevat următoarele aspecte ale problemei:

Pentru elementele lexicale în discuție care au paralele în albaneză se găsesc etimoane cu amprenta pătrunderii în diaglosa² dată, în vremea latină, adică până la individualizarea românei comune; de ex., corespondența alb. *11* — rom. *r* reflectând un *1* simplu (nedublat, nclabializat și nemuiat) intervocalic, ca în *dhallë* — *zară*, *modhullë* — *mazăre*, *vjedhullë* — *viezure* etc. fapt confirmat prin latinisme ca *pëllumb* — *porumb*, *qiell* — *cer*, *shkallë* — *scară* etc. sau alb. *q*, *gj* — rom. *č*, *j*, ca în *qafë* — *ceafă* (cf. pentru contrast arom. *chiafă*, împrumut recent din albaneză, cuvânt în care *q* — n-a trecut în *č*-) sau *gjysmë* — *jumătate* (cf. latinisme ca *qortoј* — *cert* (*eu*) sau *gjykoј* — *judec*) ș.a. Dar în același strat de cuvinte, zis româno-albanez, se găsesc și etimoane cu amprenta pătrunderii tot atât de evidentă a lor în româna (comună ?) de acum individualizată — cf. cel puțin lipsa schimbării fonetice în *gjon* — *ghionoaie*, *gjysh* — *ghiuș*, *qelb* — *chelbe* (de notat că excludem etimoanele cu *g'* din fostul *gl'*-, cf. *ghimpe* — alb. *gjëmb*, arh.-dial. *glëmb*), — printre cuvintele latine moștenite nu găsim asemenea exemple. Cuvintele terminate în *-ân* (ca *burlan*, *cârlan*, *morman*, *noian*), dată fiind trecerea individualizatoare *-ân* > *-în*, n-au putut să fie moștenite întregi, iar formarea lor pe teren român, fiind moștenite doar presupusele radicale (neatestare ca atare), e problematică. Pentru o parte a cazurilor sunt argumente pro și contra împrumutului în vremea latină (ca în *bollë* — *bală*, *balaur*), iar o mare parte a elementelor fondului în discuție nu conține sunete sau îmbinări de sunete diagnostice după care s-ar putea spune că etimonul a pătruns sau nu încă în latina locală (cf. *baltă*, *bălc*, *a bucura*, *buză*, *copil*, *gata*, *gușă*, *mare* ș.a.).

În această ordine de idei, trebuie semnalat că, oricât ar părea, după tradiție, de caracteristică, totuși, prezența unui etimon român vechi de origine necunoscută în albaneză nu este, de fapt, un indiciu al traco-dacismului lui. Să ne amintim, în primul rând, de faptul că însăși proveniența albanezei din traco-dacă sau din iliră e o problemă nerezolvată până acum și (dată fiind sărăcia știrilor despre cele două ramuri de limbi antice) cu foarte puține șanse de a fi rezolvată vreodată. Însă chiar dacă admitem că albaneza e continuarea limbii dacilor (cum încerca să demonstreze Vl. Georgiev) putem oare să vedem în aceasta o dovadă a faptului că un cuvânt „româno-albanez” e tocmai de origine traco-dacă? Doar lexicul albanez vechi conține sute de etimoane împrumutate, printre care aproape trei sute de latinisme vechi, comune cu cele moștenite în română (după A. Philippide, circa 216 de cuvinte sigure și peste 50 îndoelnice), iar (după același autor), 106 de latinisme nemoștenite în nici o limbă romanică (!). Fiind, deci, strălimba albanezei așa de receptivă la împrumuturi (chiar dacă, ce e drept, elementul grecesc vechi e reprezentat în albaneză doar prin câteva unități), putem oare fi siguri că, dacă e vorba de strălimba (traco-) dacă, a albanezei, tot ce e comun cu aceasta în lexicul român e chiar de origine (traco-) dacă și nu e împrumutat de undeva (cum e mulțimea de latinisme)? Nici chiar în cazurile în care un cuvânt albanez se descompune în radical și formant productiv cum e, d. e., *gërresë*, din *gërr*- (rădăcina lui *gërryey* „răzuiesc, zgării” ș. a.) și sufixul *-esë*, nu putem fi siguri că radicalul e băștinaș în albaneză (cf. *-esë* din lat. *-itia*). Doar atunci când radicalul albanez se deduce, ca element moștenit, din indo-europeană, știm că el e băștinaș. Dar (dată fiind obscuritatea originii albanezei, vezi mai sus) nici acest lucru nu demonstrează traco-dacismul etimonului discutat. Deci, deseori suntem nevoiți să ne mulțumim cu termenul mai abstract „autohton” (adică, balcanic vechi, posibil anteroman), decât să constatăm prezența a ceva tocmai traco-dac, această ultimă posibilitate existând doar în cazurile atestărilor directe ca *mal* (cf. *Dacia Maluensis*, deși cf. și ilir. *Dimallum*), *mânz* (cf. *Iuppiter Menzana*) și, cu o oarecare probabilitate, *mazăre* (cf. *μάζουρα*), cf. resp. alb. *mal*, *mëz* și *modhullë*.

Iluzia de care e vorba (toate cele circa 160 de etimoane în discuție ale fondului vechi al limbii române ar proveni din traco-dacă în care, la rândul său, ar fi moștenite din indo-europeană) e de natură a se spulbera și a priori în lumina cel puțin a următoarelor două împrejurări: 1) populația regiunii date în antichitate și în evul mediu n-a fost deloc mai omogenă sub raport etnico-glotic, decât în perioada existenței textelor scrise în limba română și 2) fondul lexical comun româno-albanez de origine c u n o s c u t ă se compune din mai multe straturi de proveniență, unele din ele la rândul lor, consistând din diferite straturi ulterioare. Deci, dacă extrapolăm această tendință și asupra stratului lexical româno-albanez de origine n e c u n o s c u t ă, vom vedea cât de șubredă e aici iluzia omogenității duble etimologice. Astfel, procedând în mod retrospectiv, identificăm în română și albaneză deopotrivă, cuvinte de următoarele origini (vezi

² Prin diaglosă înțelegem o serie de limbi ce se continuă succesiv, cum sunt, după cum putem presupune, d. e., indo-

europăeană, limba centum (?), italo-celtica (?), italice comună, latina, româna comună, dacoromână.

multe exemple în 1963, p. 98—101): unele cuvinte luate din rusește în perioada sovietică, un strat de cuvinte moderne de origine franceză (provenind acolo din diferite limbi, printre care și unele neidentificate cf. *camion*), un strat de italianisme (tot eterogen ca origine, dar cuprinzând și câteva venețianisme, cf. *monedă*), mai departe un strat vechi de turcisme, printre care sunt relativ puține turcismele propriu zise (d. e., *caraghios*, *odaie*, *parmaclac*), mai multe fiind de origine persană (cf. *geam*, *lulea*, *zor* ș.a.) și arabă (cf. *belea*, *dugheană*, *musafir* ș. a.), iar unele provenind din sanscrită (ca *pilaf*) și chiar din rusă (ca *teletin*); urmează un strat comun mai vechi de origine greacă, nouă și bizantină (ca *dafin*, *frică*, *tipar* ș. a.), despre unele știindu-se că sunt, în greaca însăși, imprumuturi, câteodată foarte vechi (cf. *farmec*, de origine egipteană); urmează un strat și mai mare de slavisme, datând încă din epoca slavă comună și ajungând până la limbile sud-slave moderne (cf. *brazdă*, *coasă*, *grajd*, *lopată*, *prag*, *trup* ori *a osândi*, *a porunci*, *a prăși* ș. a.), unul din cele mai importante slavisme fiind *plug*, ce provine în slavă din germanică, în care e de origine necunoscută. Mai departe dăm de marele strat vechi de origine latină, în română constituind baza moștenită a lexicului, iar în albaneză fiind reprezentat prin sute de unități (vezi mai sus). De notat că și aici găsim, în afară de elementele băștinașe în latină, nu întotdeauna moștenite din indo-europeană, și unele celtisme (cf. *car* și *cămașă*) și un etimon etrusc (*anină*). Până și printre elementele de origine greacă veche găsim româno-albanisme ca *buratec* (*brotac*) sau *strâmb*. Deci, originea stratului lexical zis româno-albanez de origini cunoscute (cel puțin pentru cele două limbi în discuție), nu lasă loc nici a priori pentru iluzia cum că originea, până acum necunoscută, a stratului lor vechi lexical comun (ba și a celui ce lipsește în albaneză) ar fi numaidecât una și aceeași, tocmai cea traco-dacă, iar mai departe cea indo-europeană.

În sprijinul acestei teze generale, preconizată în 1963 a priori, am adus în discuție unele etimoane concrete prezentate de I. I. Russu ca traco-dace moștenite din indo-europeană, arătând a posteriori altă origine a lor. Astfel, în 1969, p. 66—72, am confirmat vechea părere despre originea sud-slavă a lui *gorun* (dedusă de I. I. Russu printr-o operație complicată, sub asterisc, chipurile, din același etimon indo-european, care l-a dat pe *glans* > *ghindă*, cuvinte ca *gorun* și *ghindă* fiind declarate de autor „coradicale”). Aducând în discuție material macedonean, am arătat că *gorun* se încadrează în seria sudslavă de denumiri ale speciilor de stejar, denumiri formate de la radicalul vii cu sufixul *-yn*, cum sint maced. *благун*, *горун*, *красун*, *сладун* (și acesta cu reflexul rom. *slădun*, *șlădun*, *șledun*, într-unul din sensuri sinonime cu *gorun*; varianta *goron* e secundară, și, după cum arată *-on*, nu *-un*, n-a putut să fie moștenită din epoca latină). Tot acolo am semnalat că un alt „traco-dacism” al lui I. I. Russu, *burlan* (cu *-an*, nu *-in*), neputând data din vremea latină, îl conține pe *burl-* asemănător fonetic și semantic cu rus. *буря* — din *бурлить* „a clocoti”, iar la figurat „a face gălăgie, a face scandal” etc., de unde și dial. *бурлан* „om arțăgos” (dar cf. și rom. *-an* din *bețivan* și altele). Cât despre *droaie*, dedus de I. I. Russu din **drugia* (legat de autor de sl. *друг*, *дружина*) < i. — e. **dhrugh-*, am atras atenția că în Banat avem *droaie* (cu *-n-* care nu e secundar, deoarece nu apare în *ploaie*, *voie*, *nevoie*), deci, că *droaie* nu-l poate continua pe **drugia*. De aceea ne-am asociat la vechea ipoteză a apropierii dintre *droaie* și alb. *drojë* „frică, spaimă”, presupunând etapele semantice intermediare „panică”, „învălmășeală”³.

Cât privește etimologiile noastre, trebuie să recunoaștem că unele din ele au aproximativ aceleași șanse de a fi acceptate ca și altele ale acelorași cuvinte. Acesta pare a fi cazul lui *olog*, raportat de noi la alb. *ulok* „cu picioarele paralizate” din *ul* „așeza” și sufixul productiv *-ok* (vezi 1962, I, p. 64—65). Etimologia slavă în acest caz (cf. rus dial. *улокуи* „fără picioare; nemișcat”) e însă nu mai puțin probabilă.

O reconsiderare a tezelor noastre privește cuvântul *screa*. (vezi 1977, p. 55—63). Frapat fiind de corespondența fonetică dintre *screa* (pl. *screle*) și alb. *Shkrel* (o localitate în Alpii Albanezi) și știind de evoluția semantică, cunoscută multor limbi, de la „spinare”, „șira spinării” spre „creasta muntelui”, „lanț de munți”, am preferat această legătură celei dintre *screa* și limbile slave. Atunci nu știam de un cuvânt slav mai apropiat ca sens de *screa*, decât pol. *skrzele* „branhii” (la pești). Mai târziu, însă, aflând și de sensul de „șale” al aceluiași *skrzele* ca dialectism în polonă (vezi 1980, p. 61—63), am socotit proveniența lui *screa* din slavă nu mai puțin probabilă decât cea autohtonă, lipsind, totuși, unele verigi, deoarece influența polonă asupra românei e slabă și nu atinge sfera părților corpului. În sfârșit, din datele publicate mai târziu (vezi 1991, p. 93—94) am aflat de slovinul *křel* „șira spinării” ca reflex al slavului comun **krěl'a*, **skřel'a* (cf. și mold. dial. *creuă*, *creauă* din apropierea Cetății Albe) și am ajuns la concluzia definitivă că (vreo influență slovină asupra românei sau viceversa fiind exclusă) ne găsim în fața unui sens propriu lui **(s)krěl'a* în slava comună, moștenit de slovină și păstrat în

³ Cele două lucrări (1963 și 1969), odată apărute, le-am pus la dispoziția lui I. I. Russu, de la care, însă, n-a urmat,

pe cât știm, nici o reacție.

româna dialectală ca împrumut foarte vechi. (Cât despre albaneză legătură dintre slav. **skrěl* a și *Shkrel*, dar și *shkrele* „frunze, paie (de popușoi)” și „frunză mare (de popușoi)” e probabilă și ea, dar nu privește domeniul autohton). Așa, deci, s-a spulberat încă o iluzie, cât ar fi ea de ispititoare, asupra fondului autohton al românei.

Tot atunci (vezi 1991, p. 91–93) ne-am ocupat de vechea controversă a originii lui *searbăd* și var. ori din alb. *i tharbēt* ori din lat. *exalbidus*, ultima versiune fiind sprijinită, după cum se știe, de puține reflexe romanice sigure: cf. doar arom. *salbit*, *sarbit*, *sarpit* și sic. *sciarvidu* (lomb. *šlavi*, *šlavi* provenind din *exalbius*, nu *exalbidus*). Deci, aducând în discuție sef. (iudeosp.) *šavdo* cu același sens (cf. și 5 derivate ale lui) ca încă un posibil reflex al lui *exalbidus* (în lumina căruia se reinterpretează și sp. dial. *jaudo* și *jauto*) am încercat să arătăm că originea latină a lui *searbăd* nu e așa de improbabilă cum pare de obicei. (Cu alb. *i tharbēt* ar fi avut loc, deci, o coincidență de natură să contribuie la păstrarea reflexului lui *exalbidus* în română).

Mai jos, aducem în ordine alfabetică câteva cuvinte românești a căror origine autohtonă ne pare ori sigură ori cel puțin mai probabilă, în lumina datelor disponibile, decât oricare alta.

Cu *bârsă*, *bârsană* (vezi 1991, p. 91–92), încercăm să adăugăm un element nou la lista presupuselor autohtonisme române, știind, totuși, că deducerea e incompletă. Ne bazăm pe cunoscuta evoluție de sens de la „nucleu” la „inima munților”, presupusă și pentru *bârsană* pe baza lui *Πυριν Πλαγίνα* și *Pyrenaei montes*, amândouă provenind din gr. *πυρῖν* „sâmbure”, „nucleu”, dar și pe baza alb. *bërthamë* „nucleu”. Corespondența fonetică dintre *bârsană* și *bërthamë* e regulată, totuși, aceasta ultimă provine din *bathë* „bob”, radicalul căruia, devenind aton, se întărește printr-un *-r-* (deci, se face *bërth* înainte de *-amë* tonic), ceea ce nu admite deducerea din el a lui *Bîrsă*, în care *Bîrs-* e sub accent. Rămâne deci să presupunem că în română a pătruns *bërthamë* întreg, interpretat ca *bârsană*, din care pe urmă s-ar fi extras *Bârsă*. Faptul ar fi avut loc relativ târziu, când *an/am* nu mai trecea resp. în *în/îm*, deci, e de presupus că am avea încă un element în seria urmelor migrației medievale albaneze în Ardeal, urme descrise de G. Weigand: cf. dial. *dandăr*, *fară*, *ghiutură*, *ștează* ș.a. Desigur, e vorba doar de o ipoteză, dar corespondența dintre *bërth-* și *bârs-* e prea bătătoare la ochi ca s-o lăsăm neobservată.

Pentru *bleg*, raportat de noi (1962, 2, p. 65–66) la alb. *blegë* „ciobăniță” pe baza evoluției de sens „cioban” > „om necioplit” ș.a., nu se poate admite originea albaneză străveche, deoarece s-a păstrat intervocalic *g*. Totuși, ceva mai cert pentru etimologia rom. *bleg*, cu toate onomatopeile și prelinsele paralele slave, nu s-a găsit. Rămâne, deci, să-l deducem pe *blegë* din ceva onomatopeic albanez (cf. *blegërij* și var. „a behăi”).

Cazul următor este cel al lui *borză*, *boarză*. Lăsând la o parte analiza amănunțită a altor cuvinte din câmpul semantic dat (rom. *bală* și *balaur*, dar și *bole*, ca și alb. *bullar* „un fel de șopirlă”) relevăm următoarele: prototipul alb. *bollë* (denumirea și a unei specii de șerpi, dar și a șarpelui în genere), dacă ar fi pătruns în latina locală, ar fi dat **boară* (cf. *dhallë* — *zară*, *brushtull* — *brusture*, *thumbull* — *sâmbure* etc., sau, din latină, *shkallë* — *scară*, *pëllumb* — *porumb*, *qiell* — *cer* ș.a.). Acest **boară*, unindu-se cu sufixul *-ză* (reflex al diminutivului *-zë* din albaneză), ca în *coacăză* sau *pupăză*, ar fi dat **boarăză*, ușor contractabilă, în special sub influența altor cuvinte cu radicalul *borz-*, în *boarză*, rezultat pe care îl și avem, varianta *borză* încheind evoluția fonetică. Cât despre *bole* (caz mai puțin sigur), aceasta ar putea să fie un reflex mai tardiv, postrotacizant al lui *bollë* (deci, un posibil dublet al lui **boară*), diferențiat formal de *boală*.

Cât despre *cârcel*, e evidentă legătura lui cu alb. *kërcell*, *kërcyell*, *kërciell* „tulpină”, cu același etimon ca alb. *kërcu* „buturugă” (în jurul căreia se juca la sărbătorile de iarnă, ceea ce a dus la rom. *crăciun*, ce e drept, dat fiind nu **câr-*, ci *cră-*, prin probabilă mijlocire slavă). Trecerea **tj* > *č* > *c* > *s* e regulată în albaneză, *c* netrecând, totuși, în *s* după sonante, deci, *kërcell* și var. provine dintr-un mai vechi **kërçel* (ori încă *kërtjel*) care și este prototipul cel mai probabil al lui *cârcel* (pentru *tj* — *č* cf. și rom. **matteuca* > **matjuca* > *măciucă* ș.a.). Cât privește corespondența postrotacizantă alb. *ll* — rom. *l*, cf., d. e., *bollë* — *bală*, *bullar* — *balaur*, a viscoli — *fishkëllej* etc. Pentru semantică e de relevat că în albaneză *kërcill* înseamnă „tulpină” nu numai a copacilor, ci și a legumelor și a ierburilor.

Mult discutatul *doină* e unul din acele presupuse autohtonisme care nu-și găsesc paralele în albaneză. Baza presupunerii traco-dacismului lui *doină* o constituie, precum se știe, asemănarea fonosemantică evidentă a lui (cf. indeosebi ardel. *daină* „melodie”) cu lituan. *daina* „cântec” și leton. *daiņa* „cântec popular”, în special în lumina stabilirii recente (I. Duridanov), dar intuită încă de B. P. Hașdeu (care s-a ocupat și de *doină*), a înruderii strânse dintre traco-dacă și baltică. În 1988, p. 56–62, am

analizat amănunțit recente considerații în favoarea originii interne, pe teren român, a lui *doină* (I. Popescu Sireteanu), după care am ajuns la concluzia că rămâne mai probabilă originea traco-dacă a cuvântului. Etimonul ar fi însă comun în traco-dacă nu numai cu baltica, ci și cu limbile mai apusene ale Europei (cf. irl. *dan* „cântec” adus în discuție încă de B. P. Hașdeu), ceea ce se confirmă, precum am arătat (1988, p. 63–66) prin bascul *doinu*, *doñu*, *doiñu* „melodie”, dar mai rar și „cântec”, precum și prin expresia catalană *en doina* „în mișcare”, care, tradus, nu o dată prin sp. *en danza* „în dans” > „în mișcare”, ne permite să conjecturăm sensul „în dans” și pentru acest *en doina*. Deci, ar fi vorba de un etimon vechi din sfera melică, ale căruia reflexe se regăsesc acum pe patru arii europene, nelegate nemijlocit între ele. Cf. și etimonul lui *gaidă*, de probabilă origine gotică (deci mai tardivă decât al lui *doină*), cu reflexe în diferite limbi, atât din aria balcano-carpatică, cât și din cea iberică. În 1988, p. 63–66, mai aduceam alte etimoane comune balcano-iberice, printre care *mal* (în albaneză, „munte”), cf. bascul *Malgorri*, numele unui munte din Pirenei, cu *gorri* „roșu” și *Mal-*, morfem legat (fapt sugerat de bascologul francez M. Morvan, căruia îi exprimăm mulțumiri).

Ce e drept, precum am prevăzut (vezi 1988, p. 65), pentru basc. *doinu* și var. s-ar putea presupune proveniența din lat. *tonus*, care însă ar da în bască alt reflex, teză pe care am vrea s-o sprijinim prin următoarele considerente, încă nepublicate. Deducerea variantei *donu*, ca și a dial. *tonu*, din lat. *tonus* (gr. τόνος), influențat de *sonu*, *soñu* (cf. și *soñu*, *soiñu*) „sunet” a fost făcută de L. Michelena⁴. Cât despre dial. *tonu*, acesta într-adevăr provine din lat. pop. *tonu* (ori chiar din sp. *tono*, fr. *ton*), spre deosebire de *donu* și alte variante în *d-* (care l-ar fi putut influența pe *soñu* ce s-ar deduce în același mod din lat. pop. *sonu* „sunet”). E drept, că trecerea lat. *t->* basc. *d-* e obișnuită (cf. *tempora* > *dēnborā* „timp”), deși nu e generală (cf. *temone* > *timoī* „grindei”), dând uneori oscilații (cf. *tornu* > *tornu/dornu*, „s-onu într-un caz sigur a dat *-oa*, cf. *donu* > *doa* „dar”, dedus și din pl. *dona*, pentru care cf. *corona* > *koro* „coroană”⁵, deci, fără *-ina*, *-iña*, ca, d.e., în *castanea* > *kastaina*, *gaztaina* „castană”. Adică, lat. *tonu* ar fi dat un omonim al lui *doa*, care ar fi putut să fie demonimizat printr-un *t-* păstrat, ceea ce nu e cazul: variantele *doinu*, *doñu*, *doiñu* nu încep cu *t-*. Și dimpotrivă, reflexele basce cu *-oi* implică un lat. *-e-* sau *-i-* atoni pe lângă *-on-*: cf. din lista lui H. Haarmann *leone* > *leoi(n)* „leu”, *ratione* > *arrazoi(n)*, *errazoi* „rațiune”, *satione* > *sazoi* „semănătură”, *temone* > *timoī* „grindei” etc.; cf. și *cotoneu* > *godeiña*, *godeña*, *kudiña* „gutui” și asem.⁶. Altfel spus, dacă ar proveni din latină, *doinu* și var. s-ar deduce nu din *tonu*, ci din ceva ca **tionu*, **teonu*, care, însă, nu există. E caracteristic, și faptul că H. Haarmann, cercetând toate reflexele latinismelor vechi din câteva limbi neromanice, aduce asemenea reflexe ale lat. pop. *tonu* din galeză (*tón*)⁷ și din bretonă (*ton*)⁸ nu și din bască (vezi nota 5) și nici din albaneză⁹. Independent de toate acestea, catal. *en doina* „în mișcare”, tradus nu odată prin sp. *en danza* „în dans” > „în mișcare”, e de natură să implice un sens, acum dispărut, tot din sfera melică, la catal. *doina*, care în nici un fel nu se lasă dedus din lat. *tonu* (ca și din bascul *doinu* și viceversa). Aceste fapte ne sugerează împrumuturi independente, făcute de câteva limbi, din surse antelatinice, pe care le-am și pus în legătură cu sursa rom. *doină*.

Cât privește cuvântul *fușoi* (un hapax, denumind un fel de iarbă, cunoscut doar din „Cântecul plugarului” al lui V. Alecsandri), în 1981, p. 68, am relevat obstacolele deducerii lui din onomatopeile *fâș-fâș*, *a fâșai* și asem. (căci nu există nici **fâșoi*, nici **fuș-fuș*, **a fușui*) și, citând mai multe evoluții de sens de la „locul de creștere a plantei” spre „plantă” (cf. gr. *κόπος*, lat. *pratium*, *vinea* ș.a., sau invers, ca în gr. *ἀμπελοσ*), am presupus provenirea lui *fușoi* din alb. *fushë* „câmp”. Lipsa sufixului în albaneză și prezența lui în română ar include cazul dat în cunoscuta serie *bung* – *bunget*, *dru* – *druete*, *gjon* – *ghionoaie*, *koqe* – *coacăză*, *shapi*, *xhapi*, *zhapi* – *șopârlă* (vezi și mai jos despre *curr* – *țurană*, *țurău*), cf. în special alb. *mushkë* – rom. *mușcot*, *mășcot*.

Confruntarea dintre rom. *găoace* și alb. *guaskë* și var. „soică” ș.a. mai fusese tăcută de M. M. Rădulescu, în lista autorului figurând o serie de alte reflexe ale presupusului etimon din care ar proveni și *gaură*, *găoază*, *gărgăun*, *găunos*, *văgăună*, *zgău* ș.a. Noi, însă fără să ne ocupăm de aceste cuvinte, am urmărit să precizăm relațiile în care se găsesc tocmai *găoace* și *guaskë* (vezi 1981, p. 63–65).

⁴ Părerea lui ne e cunoscută din N. Tovar, M. Agud, *Diccionario etimológico vasco*, III, San Sebastian, 1991, p. 648–656.

⁵ Vezi H. Haarmann, *Der lateinische Einfluss in den Interferenzonen am Rande der Romania*, Hamburg, 1979, p. 138–140.

⁶ Vezi tot acolo, p. 138–156.

⁷ Vezi H. Haarmann, *Der Lateinische Wortschatz im Ky-mrischen*, Bonn, 1970, p. 114.

⁸ Vezi H. Haarmann, *Der lateinische Wortschatz im Bretonischen*, Hamburg, 1973, p. 220.

⁹ Vezi H. Haarmann, *Der lateinische Wortschatz im Albanischen*, Hamburg, 1972, p. 153.

În albaneză mai întâi se lasă separat sufixul de odinioară *-k-* (*-g-*), cu înțeles acum întunecat, dar identificat în mai multe radicale (vezi în special lucrările lui M. Camaj). Rămân, deci, câteva variante *guas-/guac-/gos-/goc-*, cu *s/c* ce implică un **-tj->*č*, adică un **gčca* sau **gočc*. Faptul că și rom. *găoace* provine din ceva conținând un **tj* (nu *-ce* latin) îl confirmă arom. *găoace* (deci, cu *-ce*, nu cu *-țe*). Așadar, avem încă o corespondență de felul celei din seria *cioară – sorrë, ciută – sutë, căcînă – kësulë*. În ce privește sensul, găsim pe cel de „găoace” și pe cel de „scoică” la unul și același cuvânt în mai multe limbi (cf. fr. *coquille*, engl. *shell*, ung. *héj*, tur. *kabuk*). În albaneză, cf. *guaskë veze* „găoace de ou” și *gocë deti* „scoică”, dar și *mbyllem ne guaskë* „mă închid în găoace”, în care *guaskë* are sensul identic cu cel al lui *găoace*.

Spre deosebire de cazul sigur precedent, cel al lui *a găsi* raportat la alb. *has* „întâlnesc” (vezi 1962, 1, p. 63–64) e problematic, dar merită o oarecare atenție și el. Această apropiere nu se sprijină pe vreo corespondență fonetică regulată româno-albaneză. E vorba doar de comunitatea evidentă de sens, și de faptul că *g* și *h* corespund unul altuia într-o serie de alte limbi. Astfel, *g* slav comun, moștenit de majoritatea limbilor slave, a trecut într-un *h* sonor atât în ucraineană, belorusă, slovacă, cehă și soraba de sus, cât și în rusa vorbită pe o mare parte a ariei sale. Un *g* exploziv a trecut într-un *γ* fricativ în greacă, iar în majoritatea pozițiilor și în spaniolă. Neregulat trecerea *g>h>Ø* se observă în bască, d.e., *zugaitz – zuaitz* „copac”, *oge – ohe – oe – oi – hoe* „pat”, *ogibigi – ogibihi – ogibii* „grâu” (cu *h* nepronunțat în majoritatea graiurilor). În română, găsim doar cazuri rare de acest fel, cf. *clăpăug* < ucr. *клянущий*. Deci, apropierea noastră are un caracter pur ipotetic.

Cât despre *a pica*, fie el de origine onomatopeică sau alta, comunitatea cu alb. *pikë* „pic, picătură” și *pikoj* „cad”, a fost constatată mai demult, noi însă am adus în discuție și verbul alb. *pik* „cad”, deci am ajuns la alb. *pik* – rom. *pic*, confirmând vechimea legăturii prin arom. *chic*, „pic (jos)” (vezi 1983, p. 70).

În cazul lui *pojghitë* (vezi 1983, p. 70–71) am separat mai întâi sufixul productiv *-itë*, rămânând doar *pojg-*, iar alb. *lëvozhgë* (dial. *lëvoshkë*) l-am dezmembrat în *lë-* și *vozhg-/voshk-*, deoarece *lë-*, cu înțeles acum neclar, e separabil în mai multe cuvinte albaneze, cf. d.e., cel puțin următoarele exemple ale lui *lë-* facultativ: (*lë*)*maskk* „mușchi, lichen”, (*lë*)*mazë* „frișcă” (*lë*)*purdhë* „ciupercă” ș.a. (fenomenul a fost descris amănunțit de M. Camaj); cf. și rom. *leurdă*, reflexul unui cuvânt format din acest *lë-* și *hurdhë, hudhër* „usturoi”, păstrat fără *lë-*. Această dezmembrare a lui *lëvozhgë, lëvoshkë* se confirmă prin existența verbului *çvoshk, shvoshk, xhvoshk* „jupoi, dezghioc”, cu *ç-/sh-/xh-* privativ. Deci, asemănarea fonosemantică dintre rom. *pojg-* și alb. *vozhg-/voshk-* e evidentă. Cât privește *p-* și *v-*, apoi corespondențe dintre surdă și sonoră sint dese în perechile româno-albaneze de cuvinte, mai greu e însă cazul cu rom. *p-* alb. *v-*, dar nici aceasta nu e o piedică de netrecut: vezi 1984, p. 68, despre cazuri mai rare ca alb. *gozhup* (dial. *kozhus*) < maced. *кожуче, кожуча* „cojoc”, deci, cu *p – v, h*.

Despre *a răbda*, pus în legătură cu alb. *i rreptë* „intens; crâncen, inverșunat” (vezi 1962, 2, p. 66) am repeta cele spuse, adăugând că *i rreptë* are și sensurile „aspru, strict, sever” ș.a.; pe când turc. *rehb* „groază” (din care îl deduce pe *i rreptë* G. Meyer) nu l-am putut găsi în nici un dicționar turcesc. Ce e drept, alte date în ambele sensuri lipsind, informația e insuficientă pentru a trage unele concluzii.

Pe *speie* „un fel de coș făcut din coajă de tei etc.” (I. A. Candrea) l-am apropiat de alb. *shpenje* „ghiocel” (1981, p. 67) având în vedere bănaț. *spene* (cf. mai sus despre *droaic, bănaț. droane*), iar în ce privește semantica, bazându-ne nu pe vreo înrudire botanică dintre tei și ghiocel, ci pe asemănarea externă a florilor lor. Divergențe de acest fel sint obișnuite în botanonime înrudite din diferite limbi; d.e., rom. *brusture* – alb. *brushtull* „iarbă-neagră” sau „ederă”, rom. *sâmbure* – alb. *thumbull* „mugure” (dar și „bumb”), rom. *bunget* „pădure deasă” – alb. *bung* „un fel de stejar”, rom. *coacăză* – alb. *koqe* „grăunțe; bobită” ș.a.

Cuvântul *fiței* a fost demult pus în legătură cu *țâță*, lipsind, totuși, unele verigi. Existând la *fiței* și sensul vechi de „zer gros ce se obține mestecând tare și peste tot zerul pus în căldare pe foc” (L. Șăineanu), deci fiind vorba nu numai de petrol brut, ci și de un produs al laptelui, s-a pus problema găsirii unui radical comun și substantivului „țâță” și verbului „a suge”, sau „a alăpta”, de tipul celui prezent în sp. *tetar*, port. *mamar*, cf. și s. *-cr. siša* și *sisati* și rudele lor bulgare și macedonene. Și aceste cuvinte sudslave au putut contribui la apariția radicalului comun al lui *țâță* și *fiței*, însă mai sigur în acest rol se prezintă alb. *thith-/sis-/cic-* (*th – s – c* fiind o corespondență regulată în albaneză, ilustrată prin multe exemple: cf. *thithë – sisë – cicë* „țâță” și verbul *thith* „sug”, dar și arbăreșul *sisë* „țâță” și *sisënj* „alăptez” ca și *thithënj* „sug”). Deci, radicalul nominalo-verbal *thith-/sis-/cic-* existând demult în albaneză, e de natură să fi stimulat ceva asemănător în (stră)română; dând, în afară de

țâță (var. *țită*) și un verb, al cărui derivat cu sufix acum deloc productiv, este *țîței* (cf. *a arde — ardei*).

Nu mai puțin verosimil se prezintă cazul lui *țurană*, dialectism basarabean însemnând „coastă priporoasă” (A. Eremia), „corhană” (T. Porucic). A. Eremia l-a fixat și pe *țurău*, despre care însă lipsesc date precise (vezi 1979, p. 71–72). Separându-se ușor productivul *-ană* (ca în *gropană* ș.a.), rămâne *țur-*, pe care e greu să nu-l punem în legătură, cel puțin în prealabil, cu alb. *curr* „stâncă înaltă”, „stâncă priporoasă”, „stâncă”, „piatră” etc., iar în arboreșă „bolovan”. Bate la ochi asemănarea lui *curr* cu ebr. *tsur* „stâncă”, dar clarificarea acestor raporturi iese din cadrul sarcinii noastre (deși putem cita și alte paralele balcano-ebraice, ca alb. *anije* și ebr. *ani* „corabie” sau arom. *ghirgal* și ebr. *galgal* „roată”). Să fie vorba oare de un etimon de circulație largă încă din timpuri preistorice, cum e *mal* (vezi mai sus)?

Pe *țurțur* l-am pus în legătură cu alb. *xurxull* (vezi 1981, p. 65–66) din expresiile *bëhem xurxull* „mă îmbăt turtă” și „mă ud learcă”, având în vedere cunoscuta corespondență rom. *-ure* — alb. *-ull(ë)*, ca *abur(e)* — *avull*, *brusture* — *brushtull*, *viczure* — *vjedhull*, *sâmbure* — *thumbull* ș.a., cât și oscilațiile, dese în albaneză, dar bine cunoscute și românei, dintre surdă și sonoră, cf. chiar aceste oscilații în perechile româno-albaneze de diferite origini: *bălc*, *bălc* — *pellg*, *covată* — *govatë*, *cutez* — *guxoj*, *a viscoli* — *fishkëllej*, *păstaië* — *bishtajë*, *zgardă* — *shkardhë* etc. Câteodată oscilațiile se observă în amândouă membrele perechii, cf. *câlbează*, *gâlbează* — *gëlbază*, *kelbazë*. Cât privește semantica, sensul inițial al etimonului comun albanoromân trebuia să conțină fie sema de „ceva atârând”, „ceva îndreptat în jos”, fie, ținându-se cont de arom. *țurțurëaște* „țârâie, pică”, sema de „ceva ud”, „ceva picurând sau curgând” (vezi 1983, p. 66–67), fără ca cele două sensuri să se excludă reciproc.

Una din cele mai sigure confruntări o constituie cea dintre *a zburda* și alb. *shpurdh* „a scormoni (pământul)”, în special despre mamiferele și păsările domestice, și reflexivul *shpurdhem* „a se zbate, a se zvârcoli” (vezi 1983, b. 67–69). Și aici se cer repetate cele spuse mai sus despre oscilațiile dintre surdă și sonoră, atât în fiecare din cele două limbi, cât și în perechile lor cu etimoane comune. Cf. în special rom. *zdrenje* — inv. (*s*) *tremțe*, (*z*) *truncina* — inv. *a struncina*, dar și rom. *zgardă* — alb. *shkardhë*, rom. *zlotă* — alb. *sqotë*, *skllot(ë)*, *shlotë*. Pentru rom. *d* — alb. *dh* (fonem absent în română) cf. bine cunoscutele perechi ca rom. *brad*, *gard*, (*le*) *urda*, *zgardă*. Inițialul rom. *z-*, alb. *sh-* (din cunoscuta corespondență rom. *s-/z-* — alb. *sh-/zh-*) fie că e reflexul lui *s-* mobil indo-european, fie al lui *ex-* latin privativ, nu schimbă situația. Apropierea rămâne în vigoare și independent de faptul, dacă *-burd|purdh* se leagă sau nu de desemnarea indo-europeană a poverii (cf. germ. *Bürde*, engl. *burden*), deci cu sensul lui *zburd|shpurdh* ca „a scăpa de o povară” > „a zburda” și asem.

Cuvântul *zdup* și derivatele acestuia *zdupac*, *a zdupăci* ș.a. (vezi 1983, p. 69) sânt destul de vechi în limbă (cf. arom. *zdupunescu*) și au o paralelă în alb. *zhdëp* „snopesc în bătaie”, cf. în special *zhdëp në dru* „trag o mamă de bătaie (cu bățul)”. Anlautul *zd-* — *zhd-* — mai ilustrează o dată aceeași corespondență fonetică de care a mai fost vorba. Cât despre alb. *ë*, acesta e foneticeste mai apropiat de rom. *i*, decât de *u*, dar oscilațiile *u/i* sunt bine cunoscute românei, cf. *curând* — *curund*, *gutui* — *gulăi*, *mușcoi* — *mășcoi*, *a umbla* — *a imbla*, *a umplea* — *a implea*, *zâmurcă* — *zâmărcă* ș.a., cf. și arom. *cuțut* — *cuțât*, *frunte* — *frânte*, *frundză* — *frân(d)*ză, *mușcu* — *mășcu*, *muzgă* — *mâzgă*, *usuc* — *usăc*, iar în special *zdupunescu* — *zdupănescu*. Cf. și rom. *sfârc* — alb. *cfurk*, *sfurk* (vezi 1983, p. 72). Inițialul *z-* pare a fi tot o varietate a lui *s-* mobil, căci există și rom. *a (z)dupăi*, *dupăit*, *dupăitură*, *a dupăci*, fapt confirmat de alb. *zh-*. Deci, există puține indoeli despre comunitatea originii lui *zdup* și *zhdëp*.

Mai puțin sigură pare a fi legătura (vezi 1983, p. 73) dintre aceste cuvinte și rom. *a (se) îndopa*, și aceea din cauza lui *o*, însă și aici se poate vedea o corespondență neregulată doar între vocalele accentuate: *a îndopa* se dezmembră ușor în *in-* și *-dop-* (cf. și atom. *andop*), iar în albaneză avem și reflexivul *zhdëpem*, *zh-* având aici un sens cu totul altul decât cel privativ, care ar fi de așteptat. Acest *zhdëpem*, literal „a se bate”, înseamnă tocmai „a se îndopa”, o paralelă a *s-*-cr. *nabiti se* „a se îndopa” cf. rus. *набить жел удок* (cf. și *набить карманы*).

În sfârșit, independent de posibila existență a legăturii dintre rom. *a zgăria* (vezi 1991, p. 96), cu lat. *excoriare* „a jupui, a zdreli” etc. și cu megl. *zgăirari*, semnalăm următoarele: în *a zgăria* se lasă identificat iar un reflex al lui *s-* mobil (cf. *a (s)coborâ*, *a (s)cufunda* etc.), care nu mai e facultativ în *a zgăria*, dar ne face să ne gândim la perechea alcătuită de alb. *gërryej* „răzuiesc, rad, zgării, scobesc” (cu radicalul *gërr-* prezent în *gërrësë*, paralela rom. *gresie*) și *zhgërryej* „trag, târâi, târâsc”. De aceea, după cum putem presupune, fie că a existat odată un **a găria*, fără reflexul lui *s-* mobil, fie că prototipul alb. *zhgërryej* (cu acest reflex) a avut sensul propriu azi lui *gërryej*, dând naștere, ca împrumut, românescului *a zgăria*. Oricum ar fi, corespondența dintre (*z*)*gâr-* și (*zh*)*gërr-* e evidentă.

Acestea sunt, deci, precizările noastre (de cele mai dese ori e vorba de lărgiri, dar în câteva puncte și de reduceri) referitoare la sfera elementelor lexicale autohtone ale limbii române. Spunem „autohtone”, nu „traco-dace”, deoarece nu avem de a face în mod direct cu relictetele antice, de aceea ne referim doar la limbile autohtone ale Balcanilor în sens mai larg. Se prea poate, însă, ca, după principiul propus încă de D. Cantemir (principiu pe deplin just, deși toate exemplele aduse de autor pentru a-l ilustra, adică *stejar*, *pădure*, *heleşten*, *cărare*, *grăiesc*, *privesc*, *nemeresc* ș.a. au fost, dat fiind nivelul științei de atunci, nerecușite) tocmai printre elementele examinate să se găsească unele etimoane traco-dace¹⁰.

Beiträge zur Problematik des einheimischen Guts in der rumänischen Sprache

ZUSAMMENFASSUNG

Die Arbeit hat drei Teile: 1-einige Ethymologien, die 1992 von M. A. Gabinski in Chișinău veröffentlicht wurden; 2-Erforschen einiger älteren Ethymologien; 3-Vorschläge einiger neuen Ethymologien.

Nota redacției

Studiul d-lui M. A. Gabinski a fost prezentat la 25 martie 1993, sub forma unei comunicări orale, într-o ședință de lucru a Institutului Român de Tracologie. Redacția revistei noastre nu este într-un tot de acord cu unele idei susținute de autorul acestei lucrări și, în consecință, consideră necesară precizarea unor poziții de principiu.

Astfel, dl. Gabinski lasă să se înțeleagă că singurele elemente transmise românei din substrat sânt doar cele care pot fi raportate la radicale atestate în traco-dacă: *mal*, *mânz*, *mazăre*, care au și echivalente asemănătoare în albaneză. Simpla comparație cu albaneza, chiar dacă e vorba de elemente explicabile prin radicale indo-europene în această limbă, nu susține, după domnia-sa, ipoteza moștenirii din substrat în română. Credem că e aici o eroare de metodă pe care o întâlnim adesea la unii lingviști albanezi. Necunoașterea limbii traco-dace, nu înseamnă că ea nu a existat și că nu a lăsat urme în latina dunăreană — ca o consecință firească a bilingvismului în procesul de romanizare a Daciei. Explicația prin albaneză a cuvintelor românești preromane nu implică în mod necesar ideea împrumutului din albaneză. Lingviștii de bună credință au arătat de atâtea ori că nu există argumente în favoarea unei simbioze albaño-române soldate cu împrumutarea de către română a unui important stoc de cuvinte albaneze. În fiecare dintre cele două limbi aceste cuvinte descind, în mod independent, dintr-o a treia limbă, ca sursă comună.

Nu luăm în discuție aici etimologiile care se propun — multe dintre ele, evident, fără șansă de a fi acceptate — dar reținem faptul că, vorbind despre n.pr. *Bârșan*, *bârșan*, pe care îl leagă de alb. *bërthamē* „sâmbure, nucleu, centru”, autorul profită de ocazie să-și exprime acordul cu vechea ipoteză a lui G. Weigand despre „o migrație medievală în Ardeal”, ipoteză total nefondată. În graiurile din Transilvania există, într-adevăr, câteva cuvinte comune cu albaneza: *dandăr*, *fară*, *ghintură*, *ștează* ș.a., dar aceasta nu e o dovadă că un val de albanezi ar fi imigrat târziu în aria transcarpatică. Să nu se uite că în graiurile din Ardeal s-au conservat și multe elemente latinești necunoscute astăzi în celelalte zone ale dacoromânci: *nea*, *curechi*, *brâncă*, *păcurar*, *ai* etc.

GRIGORE BRÂNCUȘ

¹⁰ În prezenta lucrare nu ne-am ocupat de problema posibilităților urme ale influențelor autohtone în gramatica limbii

române, însă nu din cauza că acestea n-ar exista, ci din cauza că această problemă constituie o temă aparte.